

[0506]

DE RYM EN UNRYM FAN 'T EARSTE BIGJIN*

Friesch Jierboekjen 1-6 (1829-1835)

Hwa't oer de Fryske literaire aktiviteiten fan it Genoatskip yn 'e bigjinjierren hwat oan 'e weet komme wol komt fansels torjochte by it fan datselde Genoatskip yn 't bigjin útjowne *Friesch Jierboekjen*, dat folslein Frysktalich wie en dêr't oer de jierren 1829 o.e.m. 1835 (1832 útsûndere) seis saneamde "jiergongen" fan forskine soene. De redaksje waerd foarme fan J.D. Ankringa, J. van Leeuwen en A. Telting. It jierboekje wie ornearre foar 'de beschaafde stand en de stedelingen' om har 'smaak voor hunne veel vergetene moedertaal in te boezemen'. It seit himsels dat dat forskinen fan sa'n jierboekje doe mei ek noch wol in foech program net samar fansels syn bislach krije koe, likemin as dat it Genoatskip sels samar fansels ûntstien wie. Der wie oer hiele West-Europa hwat oan foarôfgien en allerwegen in klimaet foar skepen dêr't wy foar 't goede bigryp earst efkes in foech byld fan krije moatte.

De hiele 18de ieu troch hie it wurd 'Natuer' in wurd west dêr't alles om draaide. Der wie praet fan 'it ljocht fan de Natuer', fan 'de Natuer folge' en by einsluten ek fan 'werom nei de Natuer', allegearre útdrukkingen dêr't de ynhâld fan it wurd 'Natuer' net hieltyd itselde by bleau, mar njonkenlytsen in dúdlike bitsjuttingsforoaring en -forskouwing ûndergie. Yn 't earstoan bitsjutte dat wurd 'Natuer' de minsklike natuer. Dêrneffens koe alles metten en woegen wurde, alles bigrepen, laet en ôflaet wurde. De natuer yn 'e minske wie to-wrâld it iennichst reedlike. Natuer bitsjutte dêrby: oarder. Hwa't syn Natuer folge soe ek oarder skeppe. Oarder en regel bihearsken ek de literaire uteringen. It fabelhaftige en it mearkeseftige hiene ôfdien. It feitlike sloech foar master op.

Oerstallige en forstruijende opgnis wie dêrmei ek út 'e tiid rekke en de suverlyryske utering sa goed as ûnmooglik wurden. It heroyske fers, it epos en de satyre bilibben har bloeitiid. Hja soene net allinne om 'e aerdichheit, mar fral ek om de learing dêrfan en de morael lêzen wurde. De literaire mannen koene doe hoegenamt net folbloed literatoaren wêze. Bûten suver-artistike niget dreauwen oare bilangen har, binammen politike. Foar de ivoarentoerkunstners, dy't de kunst om 'e kunst bidriuwe woene, wie doedestiids alhielendal gjin plak.

It reedlik tinken anneksearre ek it leauwe. Der koe earst sprake fan leauwigens wêze, as it mei de 'rede' biwiisd wurde koe. Elk minske koe sa syn eigen filosoof wurde en ek wêze. Geleardheit wie net sa lyk fan bilang. Goede tinkbylden gouwen namsto mear. Dy koe men opdwaen yn elk goed selskip. Kofjehuzen koene as. meetingsplak

* Lêzing, sa likernôch hâlden foar it Frysk Genoatskip op 10-1-1978 yn 'e Prov. Bibliteek to Ljouwert.

florearje. It algemien jildende waerd yn dy formiddens mear de klam op lein as op it persoanlik-bisûndere.

Stadichoan kaem foar dizze fan alle yndividueel gefoel ûntbleate opfettingen in streaming yn biweging dy't nei de Natuer yn in primitiver steat werom woe, nei doe't de minske noch goed en ûnbidoarn wie. De foarútgong fan 'e biskaving (binammen de rêdde ûntjowing fan 'e natuerwittenskippen) hie it 'natuerlike' yn 'e minske, wie it bitinken, gjin goed dien. Wied er mar sûnder biskaving bleaun! De 'noble savage' waerd gauris it ideael. Rousseau soe mei syn tinkbylden dat gefoel allinne mar fuortsterkje. De term 'gefoeligens' soe ek op 't aljemint komme en laette de romantyk yn, in streaming dy't mei syn klamlizzen op it 'gefoel' de âlde 'rede' forbalje soe. Linkelytsen waerd dat ek in gefoel foar it eigen lân en de meiminske. Lang net altiten soe dat 'gefoelige' it literaire kunstwurk to'n goede komme. Yn 'e earste opslach bleau it wurd 'Natuer' dêrby lykwols noch oerein: it kaem njonkenlytsen yn boun mei dy gefoeligens 'ienfâldichheit' to bitsjuten: simpelheit fan wurd en tins.

Under de bidriuwen foroare it uterlik libben fan 'e minsken rêd en radikael. Der kamen útfiningen mei yngripende projekten. De trochgeande ûntdekkingsreizen prikelen de fantasij en skoepen nije mooglikheden. Dat foun syn wjerklank ek yn 'e literatuer. Der kamen reisforhalen; der ûntstie ek fraech nei nijs. De iene krante forskynde nei de oare. Boppedat sakke it tal analfabeten (of oarsom sein: wreide it lêzerspublyk him hwat langer hwat mear út). De natuerlike trant fan skriuwen soe nei forrin fan tiid ek brea yn sitte. It wie oars in rûzige tiid. De adel libbe der as regel mar hwat hinne. Skilderijen út dy tiid sprekke somtiden boekdielen. De middenstân kaem op en wie net altiten tofreden. Revolúsje kaem der dalik noch net út fuort. Wittenskip en fornimstogens stie earst noch wol yn hege eare, mar der woechs dochs in algemiene ûnrêst dy't fan de caritas en de rounom organisearre hermandads noch wol hwat yn 'e stokken holden wurde koe.

Literatuer, ôfspegeling fan libben, folge dat rûchwei wol. It klassisisme, tiidrek fan 'e rede, gie oer yn 'e pre-romantyk, de snuorje dêr't rikere forbylding en greatere gefoeligens yn oan 't ljocht kamen en letter ek in persoanliker psychologysk elemint yn bigoun op to dûken mei in sfear fan wémoedigens en ûnwennigens yn in foroarjende wrâld. De kreaze tún mei syn rjochte paden en glêdskearde hagen hie wike moatten foar de slingerpaden fan de wyldernis en de rûge primitivens sa't de Natuer it sels opjoech. Der kaem in gefoel fan hwat wy nou 'escapisme' neame soene, sucht om oan it hjoed en syn problemen to ûntkommen. Dat bitsjutte gauris flecht nei 't forline mei syn âlde balladen en midsieuske forhalen en gauris ek forearing fan de helten fan earder tiid. En yn in snuorje dat de minsken bybrocht waerd dat men allinne mar witte koe troch de sintugen, waerden dyselde sintugen ta it uterste spand om mar sinjalen út dy foartiid op to heinen.

Histoarysk krekt, dat die der net sa bot ta; salang't it mar oars wie as it libben fan de dei fan doe. Hieltyd kaem de tins wer boppe, dat it eartiids moaijer en better wie as yn 'e eigen tiid. Forwaerleazge dichters fan earder tiid krigen in nije glâns. It sounne forstân hie as kritearium ynienen samar ôfdien. Gefoel en forbylding waerden nije wearden yn 'e literatuer. Mystike streamingen yn 'e godstsjinst (lyk as yn Ingelân it Methodisme en yn Dútsklân it Piëtisme mei har klam op it persoanlik gefoel) koene soks allinne mar fuortsterkje. Yn 'e literatuer biskaette it algemien minsklike ynearsten noch de ynhâld. Doe spriek de literator him noch út tsjin syn konfrater. Nei forrin fan tiid gloep it persoanlike elemint yn it skreaune boadskip en bigoun njonkenlytsen minske him tsjin meiminske to uterjen. Der kaem bigryp oer en wer foar inoars posysje. Guon skriuwers wiene dêrby foaroprinders, oaren bleaune mei opsetsin leaver by 't âlde. Yn noch wer oaren koene beide fasetten yn alderhanne gradaesjes gearfloeije. Der is nammers in théory dat romantyk en 'rede' altiten neistinoar yn 'e minsklike geast oanwêzich binne en dat hieltyd de omstannichheden dan ris de iene en dan wer de oare de oerhân krije litte. De geast fan 'e tiid soe dat dan biskiede. Yn alle gefallen kin men de beide utersten ûnderskiede: it 'reedlike' fan it klassisisme krige as tsjinpoal yn 'e rypste Romantyk it forset. Yn 'e literatuer waard dêr mear op doeld as dat it folslein wiermakke waard. It waard yn wurden mear oproppen as klear biskreaun. Der waard mear appelearre as útlein. It lykwicht tusken dy 'reedlikens' en dat 'forset' kaem ta stân yn in wer oanpaste bitsjutting fan it wurd 'Natuer': 'Natuer' krige doe wer de bitsjutting fan 'Foarsjennichheit', in krêft dêr't de minske hearrich oan wêze moast. It âlde soe altiten hwat fan hingjen bliuwe moatte. Dat wie allinne mar yn ienklang mei de ivige oarder fan de Natuer. Algemien waard dy leare net akseptearre. Mar oant de dei fan hjoed wurket dy noch troch, ûnder oaren yn nasionale biwegingen, dy't gâns fan de âlde tastân fêsthâlde wolle, ûnder oaren yn it Genoatskip fan hjoed en juster, en sterker en sterkst yn Biweging en guon partijprograms. It giet derom oft it bistean fan Fryslân en it Frysk yn oerienstimming is mei dyselde ivige oarder fan 'e Natuer, oft dat natuerlike bistean goed is, ek al is der altiten noch wol hwat oan to forbetterjen (hwat ús hjir allegeduerigen sa drok dwaende hâldt).

Yn it 18de iuske Fryslân hie de *Friesche Rymlery* fan Jan Althuysen yn 1755 in nasionale died west. Men wit suver net oft dy bondel mei alle doetiidsk forskaet deryn bibakt allinne as in bidoeld ôfbouwen fan it wurk fan Gysbert Japiks sjoen wurde moat (as in bikroaning sadwaende fan it forline) of mei-ien ek al hwat as in bazúnstjitsje (hoe heas altomets ek) fan de nije oplibbing dy't to wachtsjen stie. Dy twifel hoecht men aldergeloks net to hawwen by professor Wassenbergh, dy't yn

guon dingen syn tiid fier foarút wie en yn 'e praktyk dúdlik de nije dingen oankundige. Fier foar't de romantyske tael-théorijen út Dútsklân wei oerwaeijen kamen hie hy al oer Fryske nammen skreaun (1774). Yn 1793 joech er syn Latynske forhanneling oer Gysbert Japiks út, oer hwa't er doe ek al jierren kolleezje jown hie. Syn *Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen Tongval* forskynde yn 'e jierren 1802-06 (doe't Fryslân tydlik syn namme kwytrekke wie); der wie doe boppedat in Gysbert Japiksbiografy yn tarieding mei de folsleine útjefte fan syn wurken en de earste grounslaggen foar in Frysk wurdboek waerden al lein. Sûnder mis nei romantisme útskaijende opstiging, dêr't it oplibjen fan it nasionale fielen ûnder ynfloed fan de Frânske bisetting net frjemd oan west hat. De kleare, oarderjende rede bigoun tagelyk út 'e graesje to reitsjen. De leafde foar it eigene waerd dêrfoaroer namsto klearder wekker, mei niget oan de eigen skiednis en de eigen eardere tael en tael-produkten, dêr't sûnt 1822 sadwaende hiel hwat fan yn Suringar's almenakjes in werprintinge bilibje mocht.

De 20er jierren wiene nammers ynienen ryp foar risping. It bikende rychje komt dat klear yn út:

1821: Epkema's G.J.-útjefte

1822: 'De Lapekoer' fan 'e Halbertsma's

1823: It G.J.-feest en yn 't forlingde dêrfan de 'Hulde'

1824: de bondels fan Posthumus en Salverda,

allegear biwizen fan nij ûntweitsjen, mear laden mei posityf-rjochte emoasje as mei in wjerstribbige ûnfrede. It barde op in ridlike ôfstân fan it sljochtwei folk. Oer dat Gysbert Japiks-feest fan 1823 hinne waerd yn 1827 lang om let (sûnder Wassenbergh en syn Wassenberghers net to tinken) it Genoatskip oprjochte. Sa'n formidden foar Fryske stúdzje hie de professor lange tiden al bipleite. Likemin wie it oprjochtsjen fan datselde Genoatskip lykwols to tinken sûnder 'Constanter', de yn 1819 úteinsette yn bigjinsel Hollansk-talige literair-wittenskiplike stúdzjerounte yn Ljouwert, dêr't ek inkelde Wassenberghers (Ankringa, Van Leeuwen, Roorda en Telting) lid fan wurden wiene. Binammen foar de literaire kant fan it Genoatskip yn 'e bigjinjierren hat dat och sa'n bilangryk formidden west. 'Constanter' (de 'sinspreuk' fan Huygens) hie tsien leden, fan hwa't Mr. Arent van Halmaël de sintrale figuer wie. Doel fan dy stúdzje-rounte wie it bistudearjen fan 'e Hollânske klassiken (bûten Huygens binammen Vondel, Hooft, Bredero en Cats). Ek waerd eigen wurk nei foaren en to praet brocht. Van Halmaël socht (en dat wie tekenjend foar de tiid) foar syn Hollânsk-talige histoaryske fersen en toanielstikken de stoffe út 'e Fryske skiednis. In oar forneamd lid wie Robidé van der Aa, biwenner fan it hûs dêr't nou it FLMD yn toplak kommen is, in man dy't net allinne eigentiidsk oer 'De dood van [in romantikus as] Lord Byron' (1827) op 'e tekst rekke, mar yn 1831 ek in album-blêd yn 'e *Muzenalmanak* publisearre ornearre foar John Bowring. Dy Ingelske 'bookman' hie Fryslân yn 1828

mei in bisite foreare en hie ûnder oaren in Constanterjoun bywenne, in gearkomste dêr't Wassenberghers as Roorda en Telting guon Fryske bydragen tofoaren brocht hiene. Bowring, bireizge as ien, dy't as Ingelsk diplomaet rounom kaem en rounom syn ljocht opstiek en rounom bigjinnend romantisme (hwer't er dat mar foun) goedpraette en oanfitere ta greater dieden en dêr ek oer publisearre -, dyselde Bowring sanksjonearre mei syn bisiik de sin foar it Fryske eigene dêr't Constanter (Hollânsk- of Frysktalich) de bliken fan joech. Binammen de Fryske kant sil er (hy hie Rinse Posthumus op 'e terp yn Waeksens ek al opsocht) de klam op lein hawwe. Underwilens waard dêrmei ek grif de foarslach fan Ankringa stipeleare (in fearnsjier earder op in Genoatskipsgearkomste op 't aljemint brocht) om ta in folslein Frysktalich jierboekje to kommen, om't it uteringsplak yn Suringar's almenak linkelytsen hwat to biheind en net mear sa gaedlik achte waard. Yn 1829 soe de earste "jiergong" fan dat *Friesch Jierboekjen* forskine. It wie de snuerje dat Van Lennep Hollânsktalich (yn eigentiidske neifolging fan Byron) syn *Nederlandsche Legendes* yn 't ljocht joech en it soene de jierren ek wêze dat dyselde Van Lennep ûnder de eigentiidske ynfloed fan Sir Walter Scott mei *De Roos van Dekema* dwaende wie. Hoe soe it *Jierboekjen* dêrby forgelike foar 't ljocht komme?

De ynhâld fan de seis "jierboekjens" bifettet neist it literair bidoelde part, titale 'Forschaet rym in ûnrjm', ek noch bydragen fan in mear wittenskiplike ynslach. Men soe dêr etiketten as skiednis, folkskunde en taelkunde opplakke kinne. De grins tusken beiden is net altiten sa dúdlik to lûken. Neffens ús gefoel hie it stik 'Oer it wapen fen Frieslân', hoewol net ûnaerdich op forheljende wize ynklaid en dêrom grif ûnder dat literair 'Forschaet' opnommen, likegoed bûten dat bistek falle kinnen, foaral om't it ek noch fan 'e hân fan J. S(cheltema?) yn it Hollânsk by de redaksje ynlevere wie en as 'Forfriesche trog yen fenne Forgearers' (1830) ôfprinte stiet. Dat lêste hie ek it gefal west mei in skets fan 'e hân fan J. van Leeuwen oer it libben fan Minne Baron van Coehoorn, karakterisearre as ien fan 'e 'troglofte Friesen fenne forlijnne tijd', dy't wòl bûten it 'Forschaet' (1829) holden is, krekt as de op forsyk fan 'e redaksje skreaune 'kirte oersichten oer Frieslâns Schijdnis' fan 'e hân fan Van Halmaël, foar 't neist ek yn 't Hollânsk ynlevere en letter 'forfriesche trog yen fenne Forgearers'. As yn jefte VI (1835) it 'Kirt oersicht' útbliuwt ('trog aemptssorgen' fan 'e auteur) wurdt de iepenfallen rûmte brûkt foar in histoarysk artikel fan ien fan dy 'Forgearers', nammentlik A.Telting. Dat stik, it earste oarspronklik Fryske yn dat soarte, soene wy, om't it pionierjen mei tael yn in ier stadium forriedt, rjochtoarsom dêrom krekt wol leaver ûnder dat 'Forschaet' skikt sjoen hawwe, al moatte wy fuort tajaen dat de hieltyd nei boarnen forwizende en gelearde noaten dêr wer tsjinpleitsje kinne soene. Wy sille ús hjir

lykwols mar oan 'e oarspronklike yndieling hâlde en al dy artikels (dat oer it 'wapen' dêrby ynsletten!) biskôgje as klimaet-oantsjuttend ramt fan dat eigentlike literaire 'Forschaet'. Mei it wapen as simboal fan de eigen identiteit en de skiednis-oersjoggen as fundearring fan dy identiteit is de sfear fan it jierboekje wol tekene. Dy is oars net as mei 'ûnderweis nei de Romantyk' to definiearjen. De ûnder it haed 'Tealkunde' opnommen bydrage fan Joast Halbertsma oer 'Friesche spelling' bifêstiget yn in tizewinkel fan skriuwwizen allinne mar it byld fan it bisykjen klearrichheit to krijen oer de identiteit nei bûten út. Hwat staverings-jaske moatte wy as Friezen oan ha? In fraech dy't earder ek alris yn it Constanter-formidden oan 'e oarder west hie. En dan is der bilangstelling foar de helten út it forline, de greate Friezen út earder tiden. De namme fan Minne Baron van Coehoorn is al fallen. Ut it histoarysk artikel fan Telting, niisneamd, soene wy der dy fan de dêr sa neamde 'greate' Balthasar Bekker noch oan tafoegje kinne, in namme dy't wy trouwens ûnder 'Forschaet' ek wol mear as ien kear tsjinkomme kinne.

Mei it stik oer it 'wapen' derúttild smite de seis jierboekjes oan 'Forschaet' 85 titels op, hwerfan't trije 'forfriesche' binne (twa forklearringen fan sprekwurden en in stik oer de Wyldemerk), sadat 82 rjochtstreeks Fryske titels oerbliuwe, hwerfan't nochris 23 literair-bidoelde oersettings binne. Fan trije boarnen (Reintsje de Foks, Vondel en Horatius) binne elk twa oersettingen makke. Dat soe in biskate, frijhwat bihâldende foarkar oanjaen kinne, mear klassisistysk rûkend as romantysk. Dat klassisistyske aroma wurdt fan mannen as Phaedrus, Milton, Hooft, Rabener en Weisse (foar 't greatste part folbloed rationalisten dus) allinne mar forsterke. Oer de Ingelskman Gray en de Dútsker Engel komme wy mei Loots, Immerzeel, Jean Paul, Tollens en Southey dêrfoaroer lykwols wer hwat tichter yn 'e buert. En dan John Bowring noch fansels. Fan him is ek in fers oerset. En oan him binne ek inkelde priizgjende fersen opdroegen. Eigentiidsker kin it net soe men sizze. Mar neist de namme fan Bowring dûkt op syn minst sa faek dy fan Balthasar Bekker op en noch folle faker dy fan Gysbert Japiks, dy't as foreare master òf sitearre, òf neiskreaun wurdt, om fan it him neistaverjen noch mar net iens to praten. Dy trije stjerren: Bekker (dy't lvk as Gysbert Japiks ek in tinkstien fortsjinne), Bowring en Gysbert, strielje oer de jierboekjes, Gysbert fierwei sterkst. Hollân en Dútsklân binne derby net fortsjintwurdige. Dôch soe út dy talen (resp. 10 en 6 titels) fierwei meast oerset wurde. Ut it Ingelsk mar 4. It ien mei 't oar net sa'n dúdlik byld, in byld dat mei it wurd 'Forschaet' lykwols wol wer tige krekt oanjown wurdt. Op 't lêst wie it program, hwermei't de jierboekjes sé keazen, ek alhiel net literair biskaet. Hoe wie't ek mar wer? 'voor de beschaafde stand en de stedelingen' om har 'smaak voor hunne veel vergetene moedertaal in te boezemen'.

Mei sa'n doel foar eagen koe ek min oars as de bihâldende-kant-neist to wurk gien wurde.

Hoewol't it ramt en it klimaet wol nei bigjinnend romantisme útskaeit is de literaire ynfolling oer 't gehiel hwat âldfrinziger. De album- en stamboekfersen, poëzij fan man ta man, falle ridlik moralistysk út. Hja bliuwe frij fan minske-ta-minske emoasje. In stapke fierder jowe de kleilieten (wol forgoed in ier-romantysk genre!) wol oarmans emoasje wer, mar hja sprekke noch gjin eigen oandienens út. It bliuwt yn 'e sfear fan Gray's forneamde 'Elegy' fan 1750 (hweryn't masterlik it eigen gefoel en selsbiklach bistoppe bleau en dêr't Rinse Posthumus ús yn 1835 earst in doe alhiel net út 'e toan fallende oersetting fan jaen soe). Wol hie dêrby forlike yn it 'Græf-schrift' (1831) dat Windsma op it forstjerren fan de bikende skoalleopsjenner en âld-Wassenbergher H.W.C.A. Visser skreau, dizich in ôfglâns fan eigen bigienens tusken de rigels al hwat trochskimere. Ofgeand op 'e titel 'Wijv in bern' (1831) fan Ankringa soe men dêr ek in hwat persoanliker noat forwachtsje kinne, mar it bisjongen fan it eigen houlik wurdt oerhearske fan it byldzjend (wol mei gefoel!) úttekenjen fan de mem-bern relaesje, dy't it herte dan ek 'riert'. Yn in heit-bern forhâlding is it dat wy efkes letter hwat persoanliker oandienens priuwe kinne. Yn it fers 'Oon uwz lijtzje jonge, az er ien heal jier âd wurden wier' (1833) fan 'e hân fan Telting, doe't er fier fan hûs yn Steensel (1831) yn Noard-Brabân ûnder de wapens lei, klinkt dúdlik hwat fan eigen langst en ûnwennigens troch (al wurdt dat wol wer op 'e wenstige wize yn in libbensles foar 't jonkje forpakt):

Heite wrot't op fiere weagen
Yn ien fremd onnoflik lân.
Fier fen Friesche greide in finnen,
Op ien heidefjild ijn 't sân.

Och! sijn herte lang't nei huwz to,
Lang't nei memke, lang't nei dy,
Nei dijn laeitskes, nei dijn pâtjes,
Nei dijn bernebortjery!

Yn in oare libbensles 'Oon mijn frjue G. Kijlstra, Lz.' (1830) fan 'e hân fan J.G. van Blom klinkt ek in toan mei hwat fan in wiere ûntdienens oer it foarnimmen fan 'e man om Drachten to forlitten. De echtens fan it birop op him om doch mar to bliuwen klinkt net minder sterk troch as de yn tekenjende tafrielen bistoppe 'Bea om druwgte' fan Ankringa yn 'e selde "jiergong" (1830) opnommen en in jier earder skreaun.

De ôfstân tusken sokke swak persoanlik-eigen uteringen ta de nasionael-eigene kin dêrom ek net sa botte great wêze. 'De oprjuechte Fries' (1833) en de 'Frieske famnen' (1829) wurde bisongen en de Fryske 'teal' (1831 en 1833) sels twa kear. De loflieten op Kening Willem I (1829) en

Oranje (1834) sille ek net stridich west hawwe mei de smaek fan 'e 'beschaafde stand en stedelingen'. Leafde foar de natuer wurdt yn twa fersen in birop op dien: yn 'Oon it Maartebloomke' (1830) fan Eeltsje Halbertsma, dêr't de fleur trochklinkt yn rigels as:

Wolkom tryreys wolkom, soantje
 Fenne schrouwske wintertijd,
 Wis du blieuwste hier yen toantje
 In du mackeste uwz reys blijd.

en fierder yn 'It Heide-bloomke' (1833), dat de skriuwer H.L. van Altena yn in typysk neiwurd as in simboal fan it 'Friesche karakter' sjen wol, thús 'sa wol ijn ien fette as ijn ien sângron'.

Bûten skiedkundige bydragen op rym, dêr't wy noch nammen by tsjinkomme as 'Adgillus', 'Doeckle neadholp' en 'Ronixa', dingen as byg. 'De Rjipster Tjercke' en yn proaza 'It Reade Fendel inne Ierzen Kroan', binne de bydragen foar fierwei it grutste part algemien-minsklik fan ynhâld, sa net bilearend dan wol grappich bidoeld, sawol op rym as yn proaza. Fan dat lêste genre moat apart noch wol neamd wurde it 'Stick fen en Reyse trog it Hartsbergme' (1829-1830) fan Jakob Roorda, hweryn't foar 't neist eigen bilibjen spitigernôch op yndirekte wize werjown wurdt (as wie it út in hânskrift fan immen oars), mar dêr't - by al de geografyske bisûnderheden - tagelyk hwat ynlein wurdt fan in Great-Frysk idé, dat neijer stal krije soe yn it earste Great-Fryske folksliet dat wy kenne, mei bigjinrigels as:

Lanzljue, bern fenn' selme stamme
 Sitte in sjonge we ijn it ruwn;
 Huwgge uwz, ho yen gaest, yen amme
 Uws by âds trogge yeren flamme;
 Stijppje wy wer 't edel buwn!
 Wallje, o lied oer berg, oer streamme
 Uwt forheagge in from gemoed,
 Wy, wy binne Frisos teamme,
 Waerm fen 't selle frye bloed.

Sa't yn in oar forbân al efkes oantsjut waerd hâldt it 'Forschaet' fan ynhâld ek yn it brûken fan in forskaet fan staveringen. It komt der rûchwei op del dat trije wizen fan skriuwen ta utering komme: de Wassenberghers en inkelde oaren yn haedsaek neffens Gysbert Japiks; dan in skriuwwize dy't liket op 'e fan Halbertsma útstelde stavering en by einsluten in troch it Aldfrysk ynspirearre manear fan skriuwen dêr't De Haan Hettema en Epkema elk mis twa teksten yn leverje. De iene fan Hettema (1831) is in oersetting hwat hy oantsjut as 'fortálmakad wt the Dutska tale'. Hjir docht út bliken dat mei stavering ek de tael hwat forâldfryske wurdt, yn ús eagen in syn doel foarbysjittende romantyske died. Der stiet noch in oersetting

(nei Vondel) yn dy jiergong, hoewol't de Forgearers yn har foaropwurd oer de ynstjûringen foar dat jier rymkje fan:

't Binne blomckes, ljeave Lânzljue!
Naet ijn fremde lânnen fuwn,
Dogg' dy trogge Friesche tuyntjers
Kweecke binne op eygen gruw.

Dat liket ús yn oare sin net to rimen, mar de redaksje hie wol bitrouwen yn 't eigen ûndernimmen:

Blieuw mar oonne gong, goe Mânnen:
Stjoer mar blommen jier op jier;
In uwz bernsbern schille sizze:
Naerne iz better hoaf az hier!

It wurdt tiid dat wy de wichtichste fan dy 'goe Mânnen' noch efkes neijer bisjogge.

De man dy't de measte fan dy 'blomckes' ynstjûrde wie J.G. van Blom. Hy levere 12 teksten, hwerfan't 5 oersettingen wiene en 2 fjouwerrigele grapkes, yn 'e trant fan:

"Iz't hijnzer al klisteed? Ick sjug it wer oon't ijten" -
"Ja master! mar hy hat jou heule spuyt tabijten". -
"Tabijten! sizje der? - Wol kerel! bin je geck?.....
Wer ha j' him den klisteed?" - "klisteed?..... wol
ijnne beck." (1831)

It fers titele 'De moard' (ek fan 1831) bifettet in soartengelikenze grap (de moard blykt by einsluten ien op in mûs to wêzen), mar nou hat de dichter 12 5-rigelige strofen nedich om ús dat oan 't forstân to bringen. Yn trije teksten lit Van Blom fierders Damon en Philis opdrave, dêr't mei oanjown wêze mei yn hwatfoar âlderwetsk mythologyske sfearen syn foarkar lei. Ek yn it lange loffers 'Friesne-teal' bart dat (Damon hat Philis tasprutsen:)

Wa hearde ea minne-teantjes sluerckjen
Ijn sefter teal, de wrâld ijn 't ruwn? (1833)

Ja:

Sa baeuwt uwz teal de klancken ney

ek fan bijkes, fûgels en de wetterweagen:

In 't klotzen bonz't uwz ijn it ear
Fen wijt beschomme wetter-weagen,
Dy rest'leaz tjin uwz dijcken fleagen,
Mei ruwzjend bruwzjen, keer op keer. (1833)

Dúdlik (hwat de lûd-effekten oangiet) in wjerklank út de Dútske gefoelskultus (tink mar ris oan Bürger's 'Lenore'). Yn 'Ien Droam' (nei Jean Paul) (1835) is ek proaza út dy tiid oerset, of leaver forfryske, hwant it forhael (fier-

ders in net ûnaerdich oanklaeid pleit foar seedlike wrâldforbettering) spilet him alhiel yn in Fryske entoeraezje ôf. Yn alles sette Van Blom sa mear in âlde tiid fuort as dat er de nije ramten eigentiidsk ynfolle.

Yn wêzen is dat - op oare wize - ek wier foar Rinse Posthumus fan hwaens 11 ynstjûringen 6 oersettingen wiene (hwerûnder de iennichste nei it Ingelsk), mei as fierwei modernste 'Earmoed' (1833) nei Southey. Dêr komt jin in helpleaze, forûngelike toan út tomjitte, dy't fierders foar himsels sprekke moast. Sosiael gefoel skimert hjir dúdliker troch as yn 'De earne ærbeider' (1829), in anonym bleaune frije (ek al wer!) oersetting nei Immerzeel, dêr't folle mear hwat fan froede birêsting yn trochklinkt (der is gjin reden om to kleijen nòch om ôfgunstich op 'e 'rijke lieuwe' to wêzen), in birêsting dy't de lêzers wol oan 't tinken sette kinne soe. De foarbylden fan Posthumus tsjûgje fierders wol fan in bilêzenheit op peil. Bûten Southey en Gray bringt er ek noch in fers fan Milton oer. Fers-technysk hie er dêr altiten mear romte by nedich. In earste rigel as: 'What needs my Shakespear for his honour'd bones' (1829) wurdt by Posthumus:

'Wat hoeft mijn Shakspeare foar sijn so eerfolle bonken'

in rigel mei trije wurdliiden mear (d.w.s. dat fan in 5-fuotter in 6-fuotter makke is, wylst tagelyk manlik rym yn froulik foroare is).

Ankringa, de klassikus, soe 10 teksten ynleverje, hwerfan 2 nei Horatius. Syn oersettrant is gâns better. Hy hat mear macht oer de tael en bliuwt folle lêsbarder (al giet er wolris hwat frij to wurk). Syn kar slút oan op in gâns earder tiidrek. By inkelde loflieten en forteltsjes (hwerûnder in fabel) falt yn in 'Kleyliet fen yen memcke oerre dead fen har berntjen' (1834) de frijere eigen-oanrette fersfoarm op:

O droave in onlockfolle dey!
 Mijn ljeaf in moetel berntj' iz wey!
 Moast my dit uwnck oerkomme?
 O Hijmmelheyte, sjoch ho 'k ly'.
 Wier den dit berntjen naet foar my?
 Ijn triennen moat ik swomme.
 Mijn berntjen!

Telting kaem mei yn totaal 8 ynstjûringen, hwerfan ek in kleiliet ('Oon yen jong famcke, az har ljeafste har æfstoarn wier', 1830) technysk it nijsgjirrichst is:

Och ja! hy'z dea, *hy'z wei; dou sjogst' him hier net wer.*
 De laempe fan dijn eag iz ondere yesch beditzen;
 Nou'z 't tjuester op dijn paed; nin ljeacht wirt dij ontstitzen.
 Och famke! *hy'z wei, dou sjogst' him hier net wer.*

mei in 4e rigele dy't in fariearre herhelling is fan rigel 1, hwermei't in hymnysk effekt birikt wurdt. It is al neamd dat Telting it ek west hat dy't it persoanlikst yn in fers ta ús komt. Fierders hat er inkelde sêgen birime dêr't bytiden hiele stikken rigel fan Gysbert Japiks yn topas brocht binne (as foarbyld:)

'Ho ninter duwckt nog wijckt'

(by G.J. 'Dy for ninter duwckt nogg' wijckt't').

Fan 'e bruorren Halbertsma (mei-inoar ek mei 8 ynstjûringen: ien anonime blykt fan Tsjalling to wêzen) is Eeltsje mei syn 5 teksten de greatste leveransier. Bûten inkelde grappige teltsjes falt in frije biwurking fan syn hân nei Tollens op: 'Ybel in Jelke æf de boosk op it ijs' (1833), in ta libben brocht barren op it iis, dat ús Damon en Philis folslein forjitte lit:

Sa dreauw se foar 't wijntje de Langemeer del,
Mar jeni! het ward se doe bjustere kel,
It roon har sa kâd in sa schrill trogge lea,
Jæ worde sa wijt as de baerlike dea.

Jæ taest' nei har hals in jæ schrilde der fen,
In goelde: dear haw ik mijn kroantje forlern;
Dat kroantje, dat krijgge ik fen oarre te jouw,
Dat leit op it ijs, in het moeit my dat nouw!
Jæ swinkte werom, nei Suwâde wer ta,
In socht om dat kroantje, in se dijgere sa,
Jæ schrepte in jæ snuufde tjin de eastewijn op,
In poeste as in man mei it kin op it krop.

Dear dreauke fen fieren in feintje har oon,
't Wier JELKE de Burgommer Bysitters soon,
Dy roop al, wel Honke, hoe rijdste sa hird?
Ei fanke, kom stân wat, in sprek ris in wird.
(ensafuorthinne)

Folle opbliesder binne de 5 bydragen fan in oars net sa bikende ynstjûrder, T.P. Tresling by namme, dy't him noch it aldermeast as in epigoan fan Gysbert Japiks kenne lit. Yn syn lange romance 'Rinse in Swobke' (1830) sitte gâns wjerlûden út byg. 'Tjesck-moars See-ængste' mei skildereftige tafrielen bytiden:

De sinne duwckt oonne oare ig del,*
Har heal eag iz mey 'n wolcke sletten.
De oar helt bemielt de sâte flood
Mey 'n tuwzenfâde gloarre-gloed,
In 't seeschom iz mey goud oergetten.

It fers hat ek in Gysbert Japiks-motto, hwat ek wer it gefal is by syn 'Ronixa' (1835), in noch folle langer

*) (de Sinn' oone' oore' ig Duyn) = r.1 Reontse Ljeafde-Gal.

ballade-eflich gedicht oer de tiid fan Hengist en Horsa, dat in flotte technyk forriedt, mar as forhael hwat to lang útrutsen is, mei altomets in aerlich tafrieltsje:

It foetfolk tjocht ijn tsjustre raeijen,
 Mei fjuechtmusijk, de ruwters nei.
 It lit de frye findels waeije
 To spijt fen Scotsce wriggery.

en fierder:

Ien stofwolk stuwet de Scot ijnne eagen
 Dy stiet allijk ien ijken stijl. –
 Net oars as swiere heilstienfleagen,
 Sa snorje oan beide ich pijl oan pijl.

De geografyske bisûnderheden fan greefskippen as Lancashire en Yorkshire binne opfallend. De skriuwer moat him goed yn syn stoffe fordjippe hawwe.

Neffens Petrus fan Thabor hat Jakob Roorda (mei 4 ynstjûringen dat eins 3 binne) syn 'Doeckle neadholp' (1831) op rym opmakke. Syn reisforhael (it earste yn it Frysk) is al neamd. It fers 'De Sjitter' (1834) jowt in kabareteftich forhaeltsje mei as clou dat de faem by thúskomst yn oarmans earmen foun wurdt:

Ney jier in dey, ney mennig strijd,
 Wier 't oorlog eynge, in fredestijd,
 De sjitter roan ney huwz forblijd,
 Het lock stoe him foar doar, Marye, Marye!
 Hy tocht om nimmen az oon her,
 Soa hoasck, in trouw, sijn siel, sijn ker,
 Hy fleag ney huwz in fuwn her wer,
 Marye, Marye! ijnne earmen fen en oar.

aktueel faeks yn 'e tiid fan 'e mobilisaesje doe. It soe mei syn refrein-eflich 'Marye, Marye' suver noegje ta sjongen as it fan tael altomets net hwat krampeftich wie. In man as Roorda mei wol representatyf foar de tiid neamd wurde. In tiid dy't niget hie oan skiednis, nije genres opsmiet as histoarysk proaza en reisforhael, folle frijere fersfoarmen keas, mar dêr't de sfear fan 'e foartiid noch sterk yn oerhearske, faek yn boun mei 'les' en 'moraal' - wylst om utens de Romantyk syn hichtepunt al bilibbe.

Yn in literatuer is der altiten sprake fan kontinuïteit en fornijing. Yn ús snuorje wie dat net oars. It literaire byld komt ûnlykwichtigernôch oer. Dat is by neijer ynsjen ek wol to bigripen. De eigen ûndergroun fan 'e fornijing wie o sa swak en twa yn wêzen tsjinstelde groepen moasten doedestiids forienige wurde. Wy treffe oan 'e iene kant in ridlike kring fan klassyk-opbrochte elitelêzers, dy't fan literatuer 'wierskynlikens' forwachten en út it biskreaune in 'learing' helje woene, oan 'e oare kant kaem in

him útwreidzjend lêzerspublyk op, dat forlet hie fan fantastyske, avontûrlke, leafst eksoatyske forhalen fol aksje. De spjalt tusken beide lêzersgroepen wie great en dêrmei ek dy tusken it gewisse fan 'e gelearde krityk hjir en de smaek fan it sljochtwei publyk dêr. Dy kleau soe om utens tichtsmiten wurde mei de histoaryske roman. Yn Ingelân die Sir Walter Scott dat mei syn proaza (hoewol't er earst ek elitairder rymkjend bigoun wie). Dat proaza waerd fan 'e hegerein akseptearre omt it histoarysk-wierskynlik foarbrocht waerd en boppedat in histoarysk foarbyld joech. It greate publyk kaem oan syn trekken hwat de spanning en sensaesje oangie.

Tsjin dy eftergroun hawwe de jierboekjes ek hwat fan dwaen mei in kleau. De ynhâld is oan 'e iene kant ôfstimd op 'e elitelêzer (byg. yn 'e praktyk de histoaryske forhalen op rym). It histoarysk proaza fan Telting is yn dat ljocht (hoewol mei al dy noaten noch to wittenskiplik rûkend) al in stapke de goede kant út. Oan de oare kant wiene guon grappige, mei sin sa bidoelde rymkes en forhaeltsjes foar dy elitegroep krekt wer de loene kant it neist. Der is yn dizze boekjes ynhâldlik sadwaende dúdlik sprake fan utersten, utersten dy't om mar hwat to neamen op lokkiger wize gearfloeije soene yn 'e *Rimen ind Teltsjes*. Joast Halbertsma biskreau dêr it ûnderlizzend bigjinsel fan yn 1829 sa: dat der stikken komme moasten 'wier eenvoud in denkbeeld en uitdrukking met zoo veel korrelen zouts gemengd was, dat zij, door de ongeletterden begrepen, tevens op de tong der meer beschaafden niet laf zouden wezen.'

Dat wie de spiker op 'e kop. Dêr krekt wie forlet fan om de ôfstân, dy't yn de tiden fan de Renaissance tusken de folkslektuer en de skriftlike uteringen fan de yntellektuele bopperein ûntstien wie, wer lytser to meitsjen, sa net oer to sljochtsjen. Dy lektuer en dy elitaire literatuer sit rûmte tusken yn. Yn 'e Romantyk wie it dúdlik de skriuwers har doel om mei har wurk safolle mooglik minsken to birikken. In to iensidich bioefene folksskriuwerij soe foar it oansjen fan it Frysk by de hegerein (en foar it oansjen fan it Frysk op himsels) doedestiids yn alle gefal ek net goed, ja sels nuodlik west hawwe. It *Jierboeckjen* - en wy moatte dat yn dit forbân jitrisk herhelje - wie ornearre foar 'de beschaafde stand en de stedelingen', d.w.s. net foar in publyk fan gewoane lêzers. It wie elitair bidoeld mei konsekwintwei yn 't forlingde dêrfan ek Ankringa syn Aeschylus-oersetting fan 1857 om dêrmei 'De geschiktheid der Friesche taal voor het verhevene' to biwizen. Dat 'verhevene' - oersetting fan 'e âld-Grykske term ὑψος - hie de iuwen troch in ideael fan skriuwen west, net sa lyk mei it doel om de lêzer to oertsjûgjen as wol om him yn ekstaze to bringen. Ankringa warskôge by dy gelegenheit mei klam tsjin it greate gefaer fan in to inkeld-sidich bioefene folksskriuwerij foar it oansjen fan de Fryske sprake.

Douwe Kalma loek hwat dat oangiet sa'n 60 jier letter

yn 'e praktyk fan syn literaire wurksumens folle mear dizze streek fan Ankringa troch as dy fan hokfoar oare Fryske skriuwer foar him. Allinne om dy reden al foarmet sadwaende it *Jierboeckjen* fan it Genoatskip in ûnmisber keat yn 'e ûntjowing fan Fryslâns literatuer. 'Fryslân en de Wrâld' bigoun him dêr skruten yn to opponearjen.

Suwâld, âld-en-nij 1977-'78

Klaes Dykstra

Neipetear. As wichtichste útkomste smiet it neipetear op, dat fêststeld wurde kin, dat de *Jierboeckjen*-mannen binammen fuortkommen wienen út Patriotte-húshâldingen. Nasionael sentimint, federalisme en ier liberalisme wiene hja fan hûs út wakker mei fortroud rekke. De ynhâld fan 'e *Jierboeckjens* kin men sadwaende mei sjen as in erfskip fan 'e âlden fan 'e gearstallers.